

INSON KAPITALI RIVOJLANISHI: JAHON TAJRIBASI VA MILLIY XUSUSIYATLARI

Raxmatova Ziyoda Qudrat qizi

O'Zmu Iqtisodiyot fakulteti 2 – bosqich magistri

Inson kapitali atamasi ishchi tajribasi va malakasining iqtisodiy qiymatini bildiradi. Inson kapitali ta'lim, ko'nikmalar, sog'liq kabi aktivlarni va ish beruvchilar tomonidan qadrlanadigan sadoqat va boshqa narsalarni o'z ichiga oladi. Inson kapitali kompaniya balansida ro'yxatga olinmagan nomoddiy aktivdir. Inson kapitali samaradorlikni va shu bilan rentabellikni oshirish uchun qabul qilinadi. Kompaniya o'z xodimlariga qanchalik ko'p sarmoya kiritisa, uning samaradorligi va muvaffaqiyati ehtimoli oshadi. Barcha mehnat teng deb hisoblanmaganligi sababli, ish beruvchilar o'z xodimlarini o'qitish, ta'lim olish va imtiyozlarga sarmoya kiritish orqali inson kapitalini yaxshilashlari mumkin. Inson kapitali g'oyasini 18-asrdan kuzatish mumkin. Adam Smit o'zining "Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o'rganish" kitobida ushbu tushunchaga ishora qilib, u millatning boyligi, bilimi, ta'limi, iste'dodi va tajribasini o'rgangan.¹ Adam Smit ta'lim orqali inson kapitalini yaxshilash jamiyatning jamoaviy boyligini qo'shadigan yanada daromadli korxonaga olib keladi, deb taklif qildi. So'nggi paytlarda bu atama ishlab chiqarilgan mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan mehnatni tavsiflash uchun ishlatilgan. Ammo eng zamonaviy nazariya bir nechta turli iqtisodchilar, jumladan Gari Bekker va Teodor Shults tomonidan qo'llanilgan. Ular 1960-yillarda inson qobiliyatlari qiymatini aks ettirish uchun atamani ixtiro qilganlar. Shults inson kapitalini ishlab chiqarish sifati va darajasini oshirish uchun kapitalning boshqa shakllari kabi deb hisoblagan. Bu tashkilot xodimlarining ta'lim, o'qitish va kengaytirilgan imtiyozlarga sarmoya kiritishni talab qiladi.²

¹ Adam Smit. "Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o'rganish". Strahan, 1776 yil.

² Teodor Shults. "Inson kapitaliga investitsiyalar". American Economic Review. 1961 yil 1-17-betlar.

Inson kapitali - bu odamlarning hayoti davomida to'playdigan, jamiyatning samarali a'zolari sifatida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va sog'liqdan iborat. Biz inson kapitalini rivojlantirish orqali o'ta qashshoqlikka barham berishimiz va yanada inklyuziv jamiyatlar yaratishimiz mumkin. Bu odamlarga ovqatlanish, sog'liqni saqlash, sifatli ta'lim, ish o'rinlari va ko'nikmalar orqali sarmoya kiritishni talab qiladi. Inson kapitalini rivojlantirish bo'yicha harakatsizlik narxi oshib bormoqda. Inson kapitalisiz mamlakatlar iqtisodiy o'sishni ta'minlay olmaydi, kelajakdagi yuqori malakali ish o'rinlari uchun tayyorlangan ishchi kuchiga ega bo'lmaydi va jahon iqtisodiyotida samarali raqobatlasha olmaydi. Jahon banki guruhi 2017 yilda Inson kapitali loyihasini e'lon qildi. Inson kapitali indeksi 2018 yil oktyabr oyida Indoneziyaning Bali shtatida bo'lib o'tgan Yillik yig'ilishlarda ishga tushirildi. Loyihada faol ishtirok etayotgan mamlakatlar soni 2019 yilga kelib 40 dan oshdi. Inson kapitali loyihasi milliy liderlar uchun inson kapitalini o'zgartirishga investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish uchun siyosiy maydon yaratishga yordam berishi kutilmoqda. Maqsad - barcha bolalar maktabga yaxshi oziqlangan va o'rganishga tayyor bo'lgan, sinfda haqiqiy bilim olishga umid qiladigan va mehnat bozoriga sog'lom, malakali va samarali kattalar sifatida kirish imkoniyatiga ega bo'lgan dunyo sari tez rivojlanishdir. Inson kapitali indeksi sog'liqni saqlash va ta'limning kelgusi avlod ishchilarining unumdorligiga qo'shgan hissasini miqdoriy jihatdan ifodalaydi. Inson kapitali indeksi (HCI) xalqaro ko'rsatkich bo'lib, iqtisodiyotlar bo'ylab inson kapitalining asosiy tarkibiy qismlarini baholaydi.

Davlatlar	5–yoshgacha yashab qolish ehtimoli	Kutilayotgan maktab yili	Uyg'unlashtirilgan test ballari	O'qishga moslashtirilgan maktab yillari	Voyaga yetganlarning omon qolish darajasi
Kanada	1,00	13,7	534	11,7	0,94
Finlyandiya	1,00	13,7	534	11,7	0,93

Gonkong SAR, Xitoy	0,99	13,5	549	11,9	0,95
Yaponiya	1,00	13,6	538	11,7	0,95
Koreya, Rep.	1,00	13,6	537	11,7	0,94
Makao SAR, Xitoy	0,99	12,9	561	11,6	0,96
Singapur	1,00	13,9	575	12,8	0,95
Shvetsiya	1,00	13,9	519	11,6	0,95

1-jadval. Inson kapitali indeksi 2020.³

U 2018-yilda “Inson kapitali” loyihasi doirasida boshlangan bo‘lib, u barcha bolalar o‘z imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishi mumkin bo‘lgan dunyo sari taraqqiyotni tezlashtirishga qaratilgan global sa’y-harakatlardir. Bugungi kunda tug‘ilgan bolalar 18 yoshga to‘lgunga qadar erisha oladigan inson kapitalini o‘lchab, HCI hozirgi sog‘liqni saqlash va ta’lim natijalari kelgusi avlod ishchilarining mahsuldorligini qanday shakllantirishini ta’kidlaydi va inson kapitaliga davlat va jamiyat investitsiyalarining muhimligini ta’kidlaydi. 1-jadvalda Inson kapitali indeksi 2020-yilda (80% va undan yuqori) eng yuqori o‘rinni egallagan 8 davlat keltirilgan. O‘zbekiston aholisining 60 foizi yoshlardan iborat, teng yarmini esa ayollar tashkil qiladi. Hukumat inson kapitaliga katta hajmda investitsiya kiritishi zarur. Bu kelajakda nafaqat iqtisodiyotni yuksaltirish, balki ijtimoiy vaziyatni barqarorlashtirish — kambag‘allik va salohiyatli kadrlar migratsiyasini qisqartirish, ishsizlikni bartaraf etish, xalqning turmush darajasini oshirish imkonini beradi. O‘zbekiston 2018 yilda Inson kapitalini rivojlantirish loyihasini amalga oshirishni qo‘llab-quvvatlagan jahonning boshqa 27 ta davlatlariga qo‘shilgan Markaziy Osiyodagi birinchi davlat bo‘ldi. O‘zbekistonda ta’lim sohasi uchun hozirgi muammolarni tahlil etuvchi Jahon bankining oxirgi ma’ruzasining asosiy xulosalari taqdim etdi. Unga ko‘ra, maktabgacha, o‘rta va oliy ta’lim tizimlarining har tomonlama sharhidan iborat bo‘lib, ta’lim olish

³ <http://databank.worldbank.org/data/source/human-capital-index>

muammolari, uning sifati va O'zbekiston mehnat bozorining va iqtisodiyotining ehtiyojlariga muvofiqligi muammolariga e'tibor qaratadi. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim sohasining joriy ko'rsatkichlar va uning samaradorligi ta'rifi hamda ta'limga oid islohotlar amalga oshiriladigan shart-sharoitlarning ta'rifi keltirilgan. U davlatning ta'lim sohasini isloh qilish borasida taraqqiyotga erishgan jabhalarini va keyingi yaxshilashga muhtoj bo'lgan jabhalarini baholashni o'z ichiga olgan. Ta'lim sohasidagi vaziyatning tahliliga asoslanib, Jahon bankining ekspertlari bir qator tavsiyalarni ishlab chiqib, hukumat vakillariga ko'rib chiqish uchun taqdim etishdi. Joriy islohotlarning xususiyatlarini va yo'nalishini aks ettiruvchi ushbu islohotlar quyidagi sohalarda o'zgarishlar boshlanishini amalga oshirishni taklif etadi:

- maktabgacha ta'lim sohasida ilk ta'limning sifatini va undan foydalanish imkonini oshirish. O'zbekistonda 2022-yilda boshlang'ich maktabga rasmiy kirishdan bir yil oldin maktabgacha ta'lim muassasalarida ishtirok etish darajasi ta'sirchan 72% ni tashkil etadi, bunda mintaqaviy va gender nomutanosibligi past.⁴

- pedagogik kadrlarning tayyorgarligi sifatini oshirish hisobiga ta'lim berish va o'qitish shart-sharoitlarini yaxshilash, o'qitish natijalarini baholashning mavjud standartlari va tizimlarini takomillashtirish. Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta'lim, ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 21.06.2022 yildagi PQ-289-sonli qarori imzolandi.⁵

⁴ <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/maktabgacha-talim>.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 21.06.2022 yildagi PQ-289-sonli qarori imzolandi.

- bitiruvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ko‘maklashish maqsadida o‘quv dasturlarini va o‘qitish usullarini moslashtirish;
- nogironligi bo‘lgan kishilarga ta'lim sohasidan foydalanish imkonini ta'minlash yo‘li bilan, inklyuziv ta'lim olishga ko‘maklashish;
- davlatning mehnat bozori va iqtisodiyotining ehtiyojlariga javob beradigan bitiruvchilarning ko‘nikmalari va malakalarini rivojlantirish.

Jahon banki O‘zbekistonda umumiy qiymati 3.4 mlrd. AQSh dollariga yaqin bo‘lgan 19 ta loyihani amalga oshiradi. Ular O‘zbekiston hukumatining fuqarolar farovonligini oshirishga va davlatda barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishga qaratilgan harakatlarini qo‘llab-quvvatlaydi.